

МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті висвітлюється проблема онтогенетичного аспекту навчання толерантності. Визначено специфіку використання технологій з формування толерантності на різних вікових етапах розвитку особистості. Наводяться результати формування толерантності у студентів магістратури.

Ключові слова: толерантність, когнітивно-орієнтована технологія, емоційно-орієнтована технологія, діяльнісно-орієнтована технологія, соціально-психологічний тренінг.

Постановка проблеми. Тема толерантності обговорюється на різних рівнях, в різних аспектах, включає прошарки різних проблем, пов'язаних зі стосунками людей. Толерантність – певна світоглядна й морально-психологічна установка особистості щодо того, якою мірою їй приймати або не приймати різні ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки та ін.

Толерантність – це перш за все активне ставлення, яке формується на основі визнання універсальних прав й основних свобод людини. Толерантність можна розглядати як особистісну характеристику, яка тісно пов'язана з кризами розвитку особистості й знаходить своє вираження в зміні типу взаємодії людини з оточуючою дійсністю. Підхід до толерантності як до особистісної характеристики дещо обмежений, оскільки при ньому ця характеристика людини набуває статичності. Логіка досліджень й аналіз результатів значної кількості джерел показує, що толерантність піддається формуванню. Якщо розглядати особливості психічного й особистісного розвитку в онтогенезі з точки зору толерантності, то можна виділити певні періоди становлення толерантності. При цьому недостатня вивченість умов, які сприяють формуванню толерантності, як на рівні структури й змісту, так і на рівні технологій навчання визначають актуальність проблеми нашого дослідження.

Толерантність як ставлення означає наявність потреби у взаємодії з іншими, розуміння іншого при позитивному ставленні до нього, має трикомпонентну структуру, що включає:

- когнітивний компонент – знання людини про толерантність, про толерантні відносини;
- афективний – відносно стійкі відчуття людини до об'єктів, що виражаються в емоційній оцінці (ставлення до людей, іншої думки, етичних питань тощо);
- конативний – тип соціальної поведінки, основою якої є співробітництво, розуміння.

Вказані компоненти знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Когнітивний компонент містить необхідні знання, пов'язані з тією ситуацією, в якій опинилася людина. Ситуація, в свою чергу, викликає певні емоції, пов'язані з інтересами, потребами, ідеалами особистості. Виникає когнітивно-афективне утворення, необхідне для регуляції поведінки й діяльності.

З точки зору Г.Л. Бардієр, для того, щоб бути в цілому толерантним, людині достатньо прояву навіть двох компонентів:

- когнітивного й конативного (при збереженні інтолерантності на емоційному рівні);
- афективного й конативного (при збереженні інтолерантності на конативному рівні);
- афективного й когнітивного (при збереженні інтолерантності на конативному рівні) [2; 3].

Логіка здорового глузду вказує на те, що в дійсності можливо розуміти, емоційно приймати іншу людину, але при цьому свідомо утримуватися від співробітництва з нею, тобто, дійсно, людині достатньо виявлення лише двох компонентів, щоб бути в цілому толерантним [1].

У дослідженнях багатьох авторів (О.Г. Асмолов, Г.Л. Бардієр, В.М. Золотухін, Н.М. Лебедева, О.В. Луньова, Т.Г. Стефаненко та ін.) відмічається, що в сучасному світі толерантність повинна стати такою моделлю стосунків між людьми, яка свідомо формується. Особливої уваги вимагає вивчення умов, що сприяють формуванню толерантної взаємодії, особливо у суб'єктів освітнього процесу.

Вивчення проблеми дозволяє зробити висновок про те, що толерантність – це достатньо складне явище, й організація роботи з метою навчання та виховання толерантної свідомості особистості, толерантного ставлення вимагає спеціальних технологій, відповідних віку тих, кого навчаємо, основному виду діяльності.

В дошкільному віці формуються моральні уявлення особистості й розвиваються гуманні почуття. На наш погляд, в основі морального виховання лежить розуміння, контроль емоцій й орієнтація на іншого, а також здатність співробітничати з іншими людьми. Емоції грають важливу роль в усіх життєвих ситуаціях, людина не може не відчувати. Лише сприяючи на емоції, власні, інших людей, діти навчаються орієнтуватися на іншого, отримуючи інформацію про те, що відбувається в дійсності. Більш, ніж 80 років тому назад про емоційні переживання дітей дошкільного віку писав Л.С. Виготський. Він назвав інтелектуальний момент, який вклинюється між переживанням і безпосереднім вчинком, "смісловим переживанням" [4]. Якщо дитина сприймає ситуацію як значущу для себе, виникає інтерес до ситуації, емоційні переживання, пов'язані з даною ситуацією. Сприйняття ситуації слугує джерелом виникнення у дітей соціального досвіду, породжує орієнтацію на іншу людину. Це можливо в

дошкільному віці завдяки розвитку соціальних емоцій, співпереживанню й співчуттю. Оскільки у дітей дошкільного віку в структурі діяльності переважає емоційний компонент, звернення до емоційної сфери, до почуттів дозволяє формувати у дітей мотивацію до набуття знань, а потім використовувати їх в поведінці й діяльності. Інтерес дітей до емоційних переживань оточуючих сприяє розвитку толерантності. На думку А.В. Запорожця, заради співпереживання й співчуття до інших людей дитина вчиняє свої дії [4]. Виховання дітей дошкільного віку в дусі толерантності – це звернення до їх почуттів, емоційних переживань в прийнятті іншого, котрий може відрізнитися за різними ознаками – культурними, національними і т.ін. Практична робота в сфері формування й розвитку толерантності залежить від специфіки основного виду діяльності. Формувати лише один з компонентів толерантності неможливо, робота ведеться з трьома компонентами толерантного ставлення, але в дошкільному віці найбільш чутливим є афективний компонент. Г.Л. Бардієр пропонує емоційно-орієнтовану технологічну формулу роботи з дошкільниками: емоції → когніції → поведінка [2].

Змінюється технологія навчання толерантності відповідно до специфіки діяльності в підлітковому віці. Підлітковий вік – це сенситивний вік саме для рефлексії, усвідомлення власного внутрішнього світу, в результаті чого формуються уявлення про власне "Я", відбувається персоналізація, вироблення й закріплення ціннісних орієнтацій, закладаються ціннісні основи взаємодії, діалогу підлітка з оточуючим середовищем, образу життя.

У підлітків в структурі діяльності переважає когнітивний компонент, оскільки основним видом діяльності є пізнання. Тому для них пропонується когнітивно-орієнтована технологія, спрямована на аналіз різних точок зору щодо проблеми. В ході такої роботи формується культура виявлення толерантності, зростає взаєморозуміння. Підлітковий вік відомий ще й тим, що спілкування з однолітками стає самостійним, часто головним видом діяльності. Спілкування розуміється як процес взаємодії людей, ідеальною метою якого є прийняття іншого як безумовної цінності, а задачею виступає обмін інформацією, відчуттями, діями, зразками поведінки на основі взаємного інтересу. Таким чином, спілкування можна розглядати як фактор оптимізації процесу пізнання.

Для дорослих спеціалістів-практиків, студентів-магістрантів, молодих викладачів можна запропонувати діяльнісно-орієнтовану технологію, спрямовану на спільне моделювання аспектів їх діяльності, на тренінгову роботу в малих групах з подальшим аналізом результатів цієї роботи, на проектувальну роботу (створення емблеми толерантності, гімну толерантності тощо) з подальшою презентацією цієї роботи. В ході такої діяльності виникають ситуації, що вимагають аргументації різних точок зору, що відповідає переходу від конативного компонента толерантності до емоційного, а від останнього до когнітивного. Критеріями таких переходів є й підвищення емоційного тону учасників групової взаємодії, й підвищення потреби в отриманні знань, конструюванні нових знань. Технологічна формула роботи в даному випадку виглядає наступною: поведінка → емоції → когніції [2].

Теоретичний аналіз проблеми толерантності, особливостей формування різних компонентів толерантності дозволяє запропонувати наступну модель навчання толерантності (табл. 1).

Таблиця 1

Модель формування (навчання) толерантності

<i>Структурні компоненти толерантності</i>	<i>Параметри толерантності</i>	<i>Сенситивний період для навчання</i>	<i>Взаємозв'язок з іншими структурними компонентами особистості</i>	<i>Форми та способи навчання</i>
<i>Емоційне прийняття (афективний компонент)</i>	Емоційні переживання, емоційне прийняття, емпатія	Дошкільний вік, молодший шкільний вік	Емоційний інтелект	Емоції → когніції → поведінка (емоційно-орієнтована технологія)
<i>Розуміння (когнітивний компонент)</i>	Пізнавальна активність, вибірковість толерантних стратегій, розуміння партнерів зі спілкування	Підлітковий вік, юність	Соціальний інтелект, когнітивний стиль	Когніції → поведінка → емоції (когнітивно-орієнтована технологія)
<i>Співробітництво (конативний компонент)</i>	Вміння вести діалог; вміння і навички конструктивного співробітництва	Молодість, дорослість	Індивідуальний стиль діяльності, стиль спілкування	Поведінка → емоції → когніції (діяльнісно-орієнтована технологія)

Аналіз результатів дослідження. Спираючись, на вищезокреслені підходи, нами було вибудовано практичний блок з формування толерантності з опорою на фокусно-орієнтовану технологію.

Професійна підготовка спеціалістів включає комплекс таких форм занять як лекційні, семінарські та практичні, навчальні та виробничі практики. Усі ці традиційні форми застосовуються й при підготовці магістрів, які будуть працювати у вищих навчальних закладах. Але для їх професійної підготовки особливого значення набувають інтерактивні форми і методи навчання, тому що діяльність у вищих навчальних закладах передбачає не стільки знаннєвий аспект, скільки компетентнісний, пов'язаний з ціннісними установками та вміннями викладача взаємодіяти зі студентами. Тому важливе місце у системі підготовки магістрів займають тренінги. Ефективним, як показує наш досвід, став тренінг толерантності. Даний тренінг є рух від розуміння толерантності як універсального принципу людської життєдіяльності до усвідомлення необхідності бути толерантним – через засвоєння цінностей та принципів толерантної поведінки – до побудови толерантної поведінки у професійній діяльності, зокрема, у взаємовідносинах викладача зі студентами.

Тренінг охоплює три основні аспекти особистості: когнітивний, афективний та конативний. Основну увагу було приділено розвитку саме конативного компоненту толерантності, оскільки ми маємо справу з сенситивним віковим періодом (юність) щодо засвоєння викладацької діяльності.

Мета соціально-психологічного тренінгу: сприяти осмисленню магістрами сутності толерантності, її ролі як складової професіоналізму викладача, розвинути здатність до емпатії, довіру, гідність й самопізнання як елементів толерантності в контексті відносин "викладач-викладач", "викладач-студент", навчити магістрів (майбутніх викладачів) прийомам, що дозволяють розвивати в собі якості толерантної особистості.

Основні завдання тренінгу: – набуття умінь і навичок толерантності й тісно пов'язаних з нею особливостей; – набуття умінь і навичок толерантної взаємодії в системі "викладач-студент".

Тренінг проводився в рамках курсу "Психологія толерантності" для магістрів психолого-педагогічного факультету. Базовий варіант тренінгу має 6 тем (по 3 години кожна). Всього тренінг займає 18 годин.

Порівняння результатів до і після проведення тренінгу дає змогу говорити про підвищення показників толерантного ставлення до інших, сформованість навичок толерантної поведінки в конфліктній ситуації, толерантного ставлення до себе (навики самопізнання та самоаналізу), підвищення рівня впевненості в собі, сформованість знань щодо толерантності викладача вищого навчального закладу (повага до точки зору студентів, створення умов для її висловлювання без огляду на наслідки, розуміння студентів, вміння поставити себе на їхнє місце, справедливість, неупередженість в оцінці знань студентів, вміння прохати, вміння стримувати себе тощо).

Висновки. Отже, логіка нашого дослідження показує, що організація роботи з метою навчання та виховання толерантності потребує розгляду її в онтогенетичному аспекті, а також застосування спеціальних технологій, які відповідають віковій та основним видам діяльності тих, кого навчаємо.

У структурі толерантності виділені три компоненти: емоційне прийняття, розуміння й співробітництво. Відповідно до них використовуються технології: емоційно-орієнтована, когнітивно-орієнтована і діяльнісно-орієнтована.

Для роботи з магістрами (майбутніми викладачами) найдоцільніше використовувати діяльнісно-орієнтовану технологію, оскільки в цьому віці формується конативний компонент толерантності (вміння співробітничати), пов'язані з ним параметри толерантності (вміння вести діалог, навички спілкування та ін.).

Підвищенню рівня толерантності магістрів сприяє використання спеціальної програми соціально-психологічної підготовки, спрямованої на оволодіння вміннями та навичками толерантної взаємодії в системі "викладач-студент".

Використані джерела

1. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А.Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М., 1998.
2. Бардиер Г.Л. Научные основы социальной психологии толерантности: Учебное пособие / Г.Л. Бардиер. – СПб.: Изд-во "МИРС", 2007. – 100 с.
3. Бардиер Г.Л. Психологическое сопровождение проявлений интолерантности и толерантности в молодежной среде / Г.Л. Бардиер. – СПб: НПЦСП "Доверие", 2011. – 56 с.
4. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. статей. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, Воронеж: Изд-во НПО "МОДЕК", 2003. – 367 с.

Skok A.H.

EDUCATION MODEL OF TOLERANCE

The article covers the problem of ontogenetic aspect of training tolerance. The specific of technology using of development tolerance at different age stages is determined. The results of tolerance training among student of Master course are presented.

Key words: tolerance, cognitive-oriented technology, emotionally-oriented technology, activity-oriented technology, socio-psychological training.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2011